

महाराष्ट्र शासन

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक ग्रापा०७/प्र.क्र.२१७/पा०७,
मंत्रालय, मुंबई- ४० ०३२, दिनांक : १९ जुलै, २००८

वाचा: १) शासन निर्णय, पा.पु.वस्व.वि., क्रमांक ग्रापा०७/प्र.क्र.३२८/पा०७,
दि.२७ जुलै, २०००.
२) शासन निर्णय, पा.पु.वस्व.वि., क्र.ग्रापा०७/प्र.क्र.१९०/पा०७,
दि.०३ सप्टेंबर, २००१.

प्रस्तावना:

ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी शासनाने संदर्भ क्र.०१ येथील दिनांक २७.७.२००० च्या शासन निर्णयान्वये मागणी आधारित समुह सहभागाचे धोरण स्विकारलेले आहे. या धोरणानुसार ग्रामीण भागात पिण्याच्या पाणी पुरवठा सुविधांची मागणी, आखणी, अंमलबजावणी करण्याची व उपाययोजनांची / नळ पाणी पुरवठा योजनांची १०० टक्के देखभाल दुरुस्ती करण्याची जबाबदारी संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थांची आहे. शासनाची यामधील भुमिका सहाय्यकर्त्याची आहे. शासन ती जिल्हा परिषदांमार्फत पार पाडीत आहे.

२. ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमांतर्गत नळ पाणी पुरवठा योजनांसाठी शासनाने उपरोक्त नवीन धोरणानुसार जास्तीत जास्त घरघुती नळजोडण्या देण्यावर भर दिलेला आहे. योजनांच्या कार्यान्वयनाबाबत शासनाने वेळोवेळी सूचना दिलेल्या आहेत.

३. ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना पूर्ण कार्यक्षमतेने चालाव्यात, त्या स्वयंपूर्ण व्हाव्यात यासाठी योजनांच्या वार्षिक देखभाल दुरुस्ती खर्चाचा अंदाज घेऊन त्यानुसार पाणी पट्टीची आकारणी करणे व पाणी पट्टीची जास्तीत जास्त वसूली करणे ही संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थांची जबाबदारी आहे. यासाठी शासनाने कमाल पाणी पट्टीची मर्यादा रद्द केलेली आहे.

४. ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांमध्ये सार्वजनिक नळ जोडण्यांसाठी सामान्य पाणीपट्टी तर घरघुती व बिगर घरघुती नळ जोडण्यांसाठी विशेष पाणीपट्टी आकारण्यात येते. विशेष पाणीपट्टीचे दर बिगर घरघुती नळजोडणी धारकांसाठी घरघुती नळ जोडणी धारकांच्या दुप्पट असले तरी सर्व घरघुती नळजोडणी धारकांसाठी व सर्व बिगर घरघुती नळ जोडणी धारकांसाठी ते सारखेच असतात. त्यामुळे जर एखाद्या घरघुती नळ जोडणी धारकाच्या कुटुंबातील सदस्य संख्या कमी

असेल तर त्याच्याकडून पाण्याच्या होणारा वापर कमी असेल. त्याच वेळी एखाद्या घरगुती नळ जोडणी धारकाच्या कुटुंबातील सदस्य संख्या जास्त असेल तर त्याचेकडून होणारा पाण्याचा वापरही जास्तच असेल, मात्र दोघांनाही पाणीपट्टी सारखीच भरावी लागते. तसेच एखादे कुटुंब काही कालावधीसाठी बाहेरगावी गेल्याने त्यांनी पाणी वापरले नसेल तरीही त्यांना पाणीपट्टी ही भरावीच लागते. बिगर घरगुती नळजोडणी धारकाकडून ब-याचदा पाण्याचा अनिर्बंध वापर होतो. मात्र त्यामुळे इतर घरगुती नळ जोडणी धारकांवर अन्याय होतो. काही नळ योजनांच्या बाबतीत विशिष्ट भौगोलिक परिस्थितीमुळे जमिनीच्या उंच सखलपणामुळे सखल प्रभागांत पुरेशा पाणी पुरवठा होतो. मात्र त्याचवेळी उंच प्रभागांमध्ये पुरेशा दाबाने पाणी पुरवठा होत नाही. यामुळे लाभार्थ्यांमध्ये असंतोष निर्माण होऊन पाणीपट्टीच्या वसूलीवर त्याचा विपरीत परिणाम होतो, या सर्व बाबींचा विचार करून पाण्याच्या वापरानुसार मोल देणे ही संकल्पना व्यवहार्य ठरेल या निष्कर्षाप्रत शासन आले आहे.

५. पाण्याच्या वापरानुसार मोल ही संकल्पना प्रत्यक्षात आणण्यासाठी ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांमध्ये मीटर पद्धती द्वारे पाणी पुरवठा करणे ही काळाची गरज झालेली आहे. राज्यात सिंधुदुर्ग जिल्ह्यामध्ये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांमध्ये मीटर पद्धती लागू करण्यात आली आहे. मीटर पद्धती लागू केल्यामुळे योजनेच्या कार्यान्वयनामध्ये पुढील फायदे झाल्याचे निर्दर्शनास आले आहे.

१. वापरलेल्या पाण्याच्या प्रत्येक थेंबापोटी आपल्याला पाणीपट्टी भरावी लागणार आहे. याची जाणीव संबंधित नळ जोडणी धारकांमध्ये निर्माण होते. त्यामुळे अतिरिक्त पाणी वापराची मानसिकता तसेच पाण्याचा अपव्यय कमी होतो.
२. सर्व नळ जोडण्यांना तोट्या बसविल्या जातात पर्यायाने पाणी वापर नियंत्रित होतो व पुढील नळ जोडण्यांना पाणी उपलब्ध होते.
३. पाण्याची देयके मीटरच्या रिडींगनुसार देण्यात येतात. त्यामुळे संबंधित नळ जोडणी धारकास देयक नाकारता येत नाही.
४. केलेल्या वापराशी निगडित पाणीपट्टीच्या संकल्पनेमुळे पाणीपट्टी अन्यायकारक ठरत नाही.
५. सखल भागातील पाण्याचा वापर यामुळे नियंत्रित होतो. याभागातील तोट्या बंद राहिल्याने, ज्या उंचावरील भागात पाणी पोहचणे एरव्ही अवघड होते, अशा भागात देखील पाणी उपलब्ध होते.

६. मीटर्स ग्राहकांनी खरेदी करावयाचे असल्याने त्यांचे रिडींग त्या मधील दोष यासाठी स्थानिक संस्था जबाबदार असणार नाहीत.

७. पाणी वापरावर एकूणच मर्यादा आल्याने वीज पंपांचा व वीजेचा वापर यावर मर्यादा येते.

८. नळ जोडणी धारकाने त्याच्या नळ जोडणीमधील गळत्या स्वतः काढून घ्यावयाच्या आहेत. यामुळे आपोआपच पाण्याची गळती कमी होते. पर्यायाने पाण्याची बचत होते.

९. पाण्याच्या उपशावर अप्रत्यक्षरित्या मर्यादा आल्याने, स्त्रोत जास्त कालावधीसाठी उपयोगी ठरतात.

१०. या सर्वामुळे ग्रामपंचायतीस नियमित पाणी पुरवठा करणे शक्य होते ग्रामस्थ समाधानी होतात.

११. ग्रामपंचायतीकडे येणाऱ्या तक्रारीचे प्रमाण कमी झाले आहे.

६. या सर्व बाबींचा विचार करून ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांद्वारे पुरविल्या जाणा-या पाण्याचा वापर नियंत्रित व्हावा, पाण्याच्या प्रत्यक्ष वापरानुसार त्याचे मोल प्रत्येकाला देता यावे यासाठी राज्यातील ग्रामीण भागातील स्वतंत्र व प्रादेशिक पाणी पुरवठा योजनांसाठी मीटर पद्धती लागू करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :

राज्यामध्ये ग्रामीण नळ पाणी पुरवठा योजनांच्या प्रभावी कार्यान्वयनासाठी राज्यातील सर्व प्रादेशिक व स्वतंत्र ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांद्वारे पुरविण्यात येणा-या पाण्याचे “वापरानुसार मोल” अदा करण्याची संकल्पना प्रत्यक्षात आणण्यासाठी सर्व घरघुती व बिगर घरघुती नळ जोडणी धारकांसाठी मीटर पद्धती लागू करण्यात येत आहे.

२. यापुढे राज्यात नव्याने घेण्यात येणा-या सर्व ग्रामीण नळ पाणी पुरवठा योजनांची आखणी करताना ती मीटर जोडणी विचारात घेऊनच करण्यात यावी. मात्र मीटर जोडणीसाठी येणा-या खर्चाचा अंतर्भाव योजनेच्या एकूण किंमतीत करण्यात येऊ नये, तर घरगुती /बिगर घरगुती नळ जोडणी देताना येणा-या आकारामध्ये त्याचा समावेश करण्यात यावा.

३. ग्रामीण नळ पाणी पुरवठा योजनांसाठी मीटर पद्धती लागू करण्याची कार्यवाही दोन टप्प्यांमध्ये करण्यात यावी. पहिल्या टप्प्यात राज्यातील सर्व नळ पाणी पुरवठा योजनांमधील बिगर घरगुती नळ जोडण्यांना मीटर बसविण्याची कार्यवाही करण्यात यावी. ही कार्यवाही ३१ डिसेंबर, २००८ पर्यंत पूर्ण करावी. तर दुसऱ्या टप्प्यात घरगुती नळ जोडण्यांना मीटर बसविण्याची कार्यवाही करण्यात यावी.

४. मीटर खरेदी करणे व बसविण्याची कार्यवाही संबंधित नळ जोडणी धारकांनी स्वखर्चाने करावयाची आहे. ग्राम आरोग्य, पोषण व पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीने मीटर्सची उपलब्धता त्यांचे दर याबाबतची माहिती जिल्हा परिषदेच्या ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग / उपविभागाकडून उपलब्ध करून घ्यावी. गावातील योजनेवर मीटर पद्धती लागू केल्यास त्यासाठी प्रत्येक लाभार्थ्यास येणारा अंदाजे खर्च इत्यादीबाबींचा अभ्यास करून प्रस्ताव ग्रामसभेस सादर करावा. गावातील योजनेसाठी मीटर पद्धती लागू करण्याचा निर्णय ग्रामसभेने एकमताने घ्यावा.

५. ग्रामसभेने मीटर बसविण्याचा निर्णय घेतल्यावर ग्राम आरोग्य, पोषण व पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीने ग्रामपंचायतीच्या सहकार्याने मीटर बसविण्याची प्रत्यक्ष कार्यवाही पूर्ण करावी. ग्रामपंचायतीच्या ग्रामपंचायत पाणी पुरवठा निधीमध्ये पुरेसा निधी उपलब्ध असेल तर ग्रामपंचायती पहिल्या व दुसऱ्या टप्प्यातील मीटर खरेदी व बसविणे यासाठीच्या खर्चास मान्यता घेऊन एकत्रितरित्या मीटर्स खरेदी करू शकतील. त्या नंतर हा झालेला खर्च संबंधित लाभार्थ्याकडून दर महिन्याच्या देयकासह सहा महिन्यात वसूल करू शकेल. तसेच अशा रितीने कार्यन्चित झालेल्या मीटर्सच्या देखभाल दुरुस्तीसाठी ग्राम आरोग्य, पोषण व पाणी पुरवठा स्वच्छता समिती संबंधितांबरोबर करार करू शकेल.

६. ज्या गावांमध्ये मीटर्स बसविण्याचा निर्णय ग्राम सभेकडून घेण्यात येईल. मात्र परिच्छेद-५ प्रमाणे कार्यवाही करण्यास ग्राम पंचायत / ग्राम आरोग्य, पोषण व पाणी पुरवठा स्वच्छता समिती सक्षम नसेल अशा ठिकाणी संबंधित लाभार्थ्याकडून स्वखर्चाने मीटर्स बसविण्याची कार्यवाही समिती / ग्रामपंचायत करेल.

७. जिल्हा परिषद, पंचायत समित्या व ग्रामपंचायती यांनी यासाठी संबंधितांचे प्रबोधन करावे. मीटर पद्धतीचे फायदे जनतेच्या मनावर बिंबविण्यासाठी कार्यकारी अभियंता, जिल्हा परिषद यांनी तालुकास्तरावर अधिकारी /कर्मचारी / ग्रामपंचायतीचे सरपंच यांचे साठी कार्यशाळेचे आयोजन करून त्यांचे प्रबोधन करावे. तर ग्रामस्तरावर संबंधित उप अभियंत्यांनी ग्रामसभा आयोजित करून त्यामध्ये ग्रामस्थ ग्रामपंचायत सदस्य, पदाधिकारी गावातील महिला मंडळाचे पदाधिकारी, सामाजिक, सांस्कृतीक संस्थाचे पदाधिकारी यांचे प्रबोधन करावे. त्यांच्या शंकांचे निरसन करावे. जिल्हास्तरावरून यासाठीची करावयाची प्रचार व प्रसिद्धी यासाठी येणारा खर्च जिल्हास्तरावर ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमासाठीच्या प्रचार व प्रसिद्धीसाठी उपलब्ध निधीतून करावा.

८. मीटर्स बसविताना तसेच त्यांचे वाचन, देयक आकारणी व देखभाल दुरुस्तीसाठी पुढील प्रमाणे कार्यवाही करण्यात यावी :

- ग्राहकांनी मीटर्स खरेदी केल्यानंतर ते योजना चालविणाऱ्या संबंधित यंत्रणेकडून (ग्राम आरोग्य, पोषण व पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती / ग्रामपंचायत / योजना चालविण्यासाठी नेमलेली खाजगी / सहकारी संस्था) तपासून घ्यावेत. त्यानंतर संबंधित नळ जोडणी धारकांनी वितरण व्यवस्थेपासून त्यांचे खाजगी नळ कनेक्शन जेथे सुरु होते, तेथे उपरोक्त यंत्रणेच्या मार्गदर्शनानुसार मीटर्स बसवावेत.
- मीटर्स बसविण्यापूर्वी ते ISI मार्कचे आहेत किंवा कसे तसेच मीटरचे सील संबंधित यंत्रणांनी तपासावे.
- मीटर वाचनाची जबाबदारी सद्यःस्थितीत योजनेवर कार्यरत असलेल्या मात्र लिहू वाचू शकणाऱ्या कर्मचाऱ्यावर वा गावातील किमान सातवी पास असलेल्या एखादया व्यक्तीवर देखील सोपविता येईल. या व्यक्तीस पूर्णपणे तात्पुरत्या स्वरूपात नियुक्त करावे. हा कर्मचारी दर महिन्यास विशिष्ट दिवशी मीटर रिडींग घेईल. घेतलेल्या रिडींगची नोंद ठेवण्यासाठी ग्रामपंचायतीमध्ये नळ जोडणी धारकांची नोंदवही तयार करण्यात यावी. मुंबई ग्राम पंचायत अधिनियम व त्याखालील नियमांच्या भाग-१२ मधील नियम ९९ अ अन्वये यासंदर्भात सुस्पष्ट सूचना दिलेल्या आहेत.

९. ज्या योजनांमध्ये मीटर्स पद्धती लागू करण्याची कार्यवाही परिच्छेद-३ मध्ये विहित केलेल्या कालावधीत पूर्ण होईल, अशा ग्राम पंचायतीना प्रत्यक्ष प्रदेय होणाऱ्या देखभाल दुरुस्ती प्रोत्साहन अनुदानापेक्षा दुप्पट अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येईल.

१०. मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम, १९५८ व त्याखालील नियमांचा भाग-१२ मधील नियम १०१ च्या अनुसूचितील (२) भाग- ब नुसार, मोजमाप यंत्राद्वारे (मीटर पद्धतीद्वारे) पाणी पुरवठयांसाठी, घरगुती वापरासाठी व बिगर घरगुती वापरासाठी किमान दर विहित करण्यात आलेले आहे. ग्राम पंचायतीनी योजनेच्या वार्षिक देखभाल दुरुस्ती खर्चाचे अंदाज पत्रक तयार करून त्यानुसार या दरांमध्ये वाढ करण्यास हरकत नसावी.

११. जिल्हा परिषदेने जिल्ह्यामध्ये तसेच तालुक्याच्या ठिकाणी मीटर विक्री करणा-या, देखभाल दुरुस्ती करणा-या संस्था, विक्रेते, कंपन्यांचे अधिकृत वितरक यांची माहिती जिल्ह्यातील पंचायत समित्या / ग्रामपंचायती व जनतेला उपलब्ध करून द्यावी.

१२. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या वेबसाईट वर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक सांकेतांक २००८०७१७११२६४२००९ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(श्री. श्री. घोलप)
कार्यासन अधिकारी, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- १) मा. मंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग यांचे खाजगी सचिव
- २) मा. राज्यमंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग यांचे खाजगी सचिव
- ३) प्रधान सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग यांचे स्वीय सहाय्यक.
- ४) विभागीय आयुक्त (सर्व)
- ५) सदस्य सचिव, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, एक्सप्रेस टॉवर्स, नरिमन पॉईट, मुंबई.
- ६) संचालक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, पुणे
- ७) जिल्हाधिकारी (सर्व)
- ८) मुख्य कार्यकारी अधिकारी जिल्हा परिषद (सर्व)
- ९) मुख्य अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
- १०) अधिक्षक अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
- ११) प्रकल्प व्यवस्थापक, सुधारणा सहाय्यक व प्रकल्प व्यवस्थापन कक्ष, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, दुसरा मजला, सिडको भवन, बेलापूर, नवी मुंबई.
- १२) कार्यकारी अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
- १३) कार्यकारी अभियंता, पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद (सर्व)
- १४) उप अभियंता, पाणी पुरवठा उप विभाग, जिल्हा परिषद (सर्व)
- १५) उप संचालक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, (सर्व)
- १६) वरिष्ठ भूवैज्ञानिक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, (सर्व)
- १७) अवर सचिव, कार्यासन पापु-०४ पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
- १८) पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभगातील सर्व नियंत्रण व कार्यासन अधिकारी.
- १९) संगणक कक्ष
- २०) निवडनस्ती (पापु-०७)